

نهضت «الکساندر دوما»

در دوره قاجار

نویسنده: نیایش پورحسن

کتاب‌شناسی، درام‌شناسی، معرفی الکساندر دوما

و نهضت ترجمه آثار نمایشی و غیرنمایشی دوما در دوره قاجار

سیری در تاریکی‌های نمایش و ادبیات نمایشی ایران در عصر قاجار
جلد ۸ (الف)

نهضت «الکساندر دوما» در دوره قاجار

و

«کاترین هووارد»

(درام رمانتیک منشور در ۵ پرده و ۸ تابلو)

ترجمه

میرزا یوسف خان اعتصام‌الملک

(حدود سال ۱۳۲۴-۱۳۲۵ هجری قمری)

نیایش پورحسن

کتاب کوله‌پشتی

کتاب کوله‌پشتی

نهضت «الکساندر دوما» در دوره قاجار

و

«کاترین هووارد»

(درام رمانتیک منشور در ۵ پرده و ۸ تابلو)

ترجمه میرزا یوسف خان اعتصام‌الملک

جلد (الف)

نیایش پورحسن

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۶۱-۲۳۴-۰

نوبت چاپ: اول- ۱۳۹۹

ویراستار: سیاوش پورحسن

صفحه‌آرا: آتلیه کوله‌پشتی

طراح جلد: احمد شهبازی

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

نشر کتاب کوله‌پشتی

تلفن: ۶۶۵۹۷۶۱۳ - ۶۶۵۹۴۸۱۰

پست الکترونیک: koolehposhti-pub@yahoo.com

وبسایت: www.ketabekoolehposhti.com

اینستاگرام: [ketabekoolehposhti](https://www.instagram.com/ketabekoolehposhti)

آدرس: تهران، میدان انقلاب، ابتدای خیابان کارگر جنوبی، کوچه مهدیزاده، پلاک ۷، واحد ۱۰۲ - ۱۰۴

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

فهرست

مقدمه ۷

کتاب اول: زندگانی، آثار و نمایشنامه‌های «الکساندر دوما»

- کتاب اول - فصل اول: زندگی‌نامه «الکساندر دوما» ۲۵
کتاب اول - فصل دوم: آثار «الکساندر دوما» ۳۹
کتاب اول - فصل سوم: نمایشنامه‌های «الکساندر دوما» ۶۵
فهرست منابع و مآخذ مقدمه و کتاب اول ۱۵۱

کتاب دوم: نهضت «الکساندر دوما» در دوره قاجار

- کتاب دوم - فصل اول: مقدمه‌ای بر نهضت «الکساندر دوما» در دوره قاجار ۱۵۵
کتاب دوم - فصل دوم: نخستین آغازگر و مترجم آثار «الکساندر دوما» در ایران (در دوره قاجار) ۱۷۳
کتاب دوم - فصل سوم: ادامه نهضت ترجمه آثار «الکساندر دوما» در ایران ۲۳۳
فهرست منابع و مآخذ کتاب دوم ۲۹۶

کتاب سوم: نهضت ترجمه آثار نمایشی «الکساندر دوما» در دوره قاجار

- کتاب سوم - فصل اول: شاهزاده «عبدالحسین میرزا» و ترجمه درام «برج نل» ۳۱۱
کتاب سوم - فصل دوم: شاهزاده «محمدعلی حشمت‌السلطان» و ترجمه درام «تاجگذاری و مرگ ناپلئون بناپارت» ۳۶۷
فهرست منابع و مآخذ کتاب سوم ۳۹۵

مقدمه

«الکساندر دوما» (۱۸۰۲-۱۸۷۰م) روزنامه‌نگار، شاعر، نویسنده، رمان‌نویس، مورخ، داستان‌نویس، سفرنامه‌نویس، وقایع‌نگار و نمایشنامه‌نویس پُرکار و برجسته فرانسه در قرن نوزدهم میلادی است که شهرت و تنوع آثارش بیش از آن است که چند سطر یا چند صفحه از یک کتاب را به خود اختصاص دهد.

برخی از نویسندگان جهان او را به شدت ستایش نموده و عده‌ای دیگر اعتبار چندانی برای آثارش قائل نشده‌اند. چنان‌چه «پی‌یر برونل» در جلد چهارم کتاب خود به نام «تاریخ ادبیات فرانسه»^۱ که به جریان‌ات مهم ادبی و تاریخی قرن نوزدهم فرانسه پرداخته است، به‌جز چند سطر اشاره مختصر، صحبت دیگری از الکساندر دوما نکرده است. همچنین «سامرست موآم»^۲ در کتاب خود «دربارهٔ رمان و داستان کوتاه»^۳ که به معرفی ده رمان برتر جهان پرداخته است، نه در کتاب خود از «الکساندر دوما» نامی برده است؛ و نه حتی به رمان‌های سرشناس او وقعی نهاده است. اما قضاوت‌های مزبور مانع از آن نمی‌شود که سهم ارزندهٔ دوما در تاریخ ادبیات جهان نادیده گرفته شود.

دوما نویسنده‌ای است که بیش از هر نویسندهٔ فرانسوی در جهان خواننده دارد و به‌عبارتی پرخواننده‌ترین نویسندهٔ قرن نوزدهم و بیستم است. او فردی است که شاید بیش از هر رمان‌نویس دیگر بازار کتاب و مضامین فیلم‌های سینمایی و تلویزیونی و سریال‌ها را تغذیه نموده است.

رمان‌های او شوق مطالعهٔ تاریخ فرانسه را در بین مردمان جهان ایجاد نموده و غالب آثارش چه در زمان حیات و چه پس از وفاتش به بیشتر زبان‌های دنیا ترجمه شده است. از این رو باید گفت که الکساندر دوما نویسنده‌ای است که شهرتش از مکان و زمان فراتر رفته و آثارش به‌ویژه رمان‌های ماجراجویی و تاریخی‌اش در تمام دنیا فراگیر شده است. «فیلیپ وان تیرم» در این خصوص قضاوتی جالب دارد که خواندنی است:

«تنها کسی که رمان تاریخی را رواج داد و به صورت عامه‌پسند درآورد همانا الکساندر دوما (پدر) بود و در این کار دوستش «ماکه» با تهیه اسناد و مدارک تاریخی یاری‌اش می‌داد. الکساندر دوما از سال ۱۸۴۴ تا ۱۸۵۲ [م] رمان‌های تاریخی معروفش را نوشت که در ضمن آن خواننده را با خود از زمان لویی سیزدهم به انقلاب و سپس دوران تجدید سلطنت می‌برده و حوادث مهم تاریخ فرانسه را برایش شرح می‌دهد. این مجموعه عظیم آثار که به کرات منتشر و همیشه با علاقه خوانده شده است، اساس معلومات اکثر فرانسوی‌ها درباره تاریخ کشورشان محسوب می‌گردد؛ ولی افسوس که مأخذی چندان مطمئن نیست. دوما به گذشته با چنان قدرتی جان می‌بخشد و آن را در نظر مجسم می‌سازد که می‌توان اشتباهاتی را که در توصیف می‌کند کاملاً به او بخشید. دوما در هنر داستان‌سرایی بسیار تواناست و چنان طبیعی و ابتدایی می‌نویسد که باز هم می‌توان از غیرعادی بودن ماجراها و ضعف او در تحلیل روحی چشم پوشید. ادبا و محققان به شدت از او انتقاد می‌کنند ولی سودی ندارد، چون که تعداد بی‌شمار خوانندگانش مرتباً افزایش می‌یابد و روزی نیست که گروه جدیدی به آنان اضافه نشود. خوانندگان دوما اطلاع تاریخی ندارند، ولی شدیداً هوادار او هستند و البته در تشخیص خود اشتباه نمی‌کنند. زیرا اگر او تاریخ را چنان‌که باید و شاید شرح نمی‌دهد، لاف‌لاستان‌هایی جذاب می‌نویسد.»^۴

درباره الکساندر دوما تاکنون صدها کتاب و مقاله و رساله نوشته شده است، آثارش سالیانه از سوی ناشران مختلف بازچاپ می‌شود و از این رو ویتترین بسیاری از کتاب‌فروشی‌ها را به خود اختصاص داده است.

الکساندر دوما نه تنها در زمینهٔ رمان، بلکه در زمینهٔ نمایشنامه‌نویسی نیز چهره‌ای سرشناس است. او در گیرودار موفقیت «رمانتیسیم»^۵ ها به پیروان این مکتب پیوست و به‌عنوان یکی از پیشروان و آغازگران رمانتیسیم^۶ به نگارش نخستین نمایشنامهٔ جدی این مکتب به نام «هنری سوم و دربارش»^۶ در سال ۱۸۲۹م. پرداخت.

بنا به زعم بسیاری از محققان غرب، این نمایشنامه نخستین اثر نمایشی رمانتیسیم فرانسه محسوب می‌شود که در تاریخ ۱۱ فوریهٔ ۱۸۲۹م. به روی صحنه رفته است. چنان‌چه فیلیپ وان تیژم در این خصوص چنین نوشته است:

«بالاخره الکساندر دوما ی پر حرارت بود که در ۲۵ سالگی، موقعی که تازه وارد زندگی ادبی شده بود، بی‌اعتنا به هرگونه نظریهٔ ادبی و فاقد هرگونه غایت مطلوب در هنر، درام رمانتیکی را که به نثر نوشته بود، موسوم به هنری سوم و دربارش در کمندی فرانسز به معرض نمایش گذاشت (فوریهٔ ۱۸۲۹). درست یک سال پیش از آنکه نمایشنامهٔ معروف هرنانی بر روی صحنه بیاید، نمایشنامهٔ دوما با استقبال روبرو شد و موفقیت آن طولانی هم بود و مردم برای دیدنش هجوم می‌آوردند. زیرا به درام رمانتیک علاقه‌مند شده بودند. یقیناً هنری سوم شاهکار نبود. شخصیت‌ها بسیار ساده بودند. رنگ محلی از ظرافت عاری بود. واقعیت تاریخی بی‌پروا مسخ شده بود. سبک نگارش زُمخت بود. ولی موضوع داستان بسیار خوب پرورانده شده و تأثیر آن از نظر دراماتیک مسلم بود. رمانتیک‌ها غریو پیروزی برمی‌کشند و شب اول نمایش در جلوی صحنهٔ تماشاخانه به حال اجتماع گرد هم آمده شادی‌کنان می‌رقصند.»^۷

دوما جدا از اینکه یکی از آغازگرایان درام‌نویسی مکتب رمانتیسیم است، بی‌گمان یکی از تداوم‌دهندگان این مکتب نیز تلقی می‌گردد. چنان‌چه زمانی که درام پنج پرده‌ای وی

تحت عنوان «آنتونی»^۸ در سال ۱۸۳۱ م. نگارش و اجرا شد، چنان موفقیت شگرفی برای طرفداران رمانتیسم در پی داشت که «آ. لوبرتون» آن را «رمانتیک‌ترین همه درام‌های رمانتیک»^۹ قلمداد کرد؛ و «مارسل دوشان» نیز آن را «بزرگ‌ترین حادثه ادبی دوران خود»^{۱۰} خطاب نمود.

اگرچه «ویکتور هوگو»^{۱۱} (۱۸۰۲-۱۸۸۵ م) با نگارش نمایشنامه «کرامول»^{۱۲} (۱۸۲۷ م) و «هرنانی» (ارنانی)^{۱۳} (۱۸۳۰ م) بیانیه مکتب رمانتیسم را در جهان منتشر نمود و به شدت بر اعتبار تئاتر رمانتیسم فرانسه افزود؛ «در حقیقت دوما بود که اولین بمب رمانتیسم را منفجر کرد نه هوگو».^{۱۴} چنان‌چه برخی از مفسران غرب نظیر «فیلیپ وان تیزم» در این خصوص معتقدند: اگر «الکساندر دوما در کنار هوگو و وینیسی»^{۱۵} ظهور نمی‌یافت، موج تئاتر رمانتیسم نیز به ورشکستگی کشیده می‌شد.^{۱۶}

با اینکه آثار مجلل و پرحادثه الکساندر دوما بیش از ویکتور هوگو به موفقیت‌های دراماتیک دست یافت، اما بنا به نوشته «اسکار براکت»؛ استعداد شاعرانه هوگورا نداشت و هنگامی که می‌کوشید احساسات عمیق و اندیشه‌های پرمعنایی را بیان نماید، کودکانه از آب درمی‌آمدند.^{۱۷} هرچند هر جفت این نویسندگان در نوبه خود بنا به نوشته «پیرامه توشار»؛ در تنوع مضامین و فریادها و سروصداهایشان اشخاص صادقی نبودند، و اشکی که به خاطر ملت می‌ریختند بیش از آنچه صادقانه و عمیق باشد، جلوه‌ای تصنعی و مظاهرا نه داشت.^{۱۸}

هرچند در این راه بعدها ویکتور هوگو به دلیل تبعید همچون «ژان وال‌ژان»^{۱۹} به قهرمان ملی و ادبی فرانسه تبدیل شد و دوما به جهت دنیای خیالی و رؤیانی‌اش در حد یک نویسنده ایدئال‌گرا باقی ماند.

با تمام این اوصاف الکساندر دوما نویسنده‌ای است که در دوره رمانتیسم مکمل ویکتور هوگو بوده است. با اینکه اندیشه‌ها و گفتارهای وی بلاغت و استحکام و قدرت شاعرانه هوگورا به همراه نداشت، صراحت و جسارتی بیش از تناقض‌گویی‌های هوگورا در پی داشت، و بدین جهت در تاریخ ادبیات نمایشی جهان نویسنده‌ای صاحب‌سبک و حتی با احترام تلقی می‌شود.

الکساندر دوما جدا از نمایشنامه‌نویسی، در زمینهٔ رمان نیز آثار زیادی به ادبیات جهان عرضه نموده است.

رمان‌های چند مجلدی او نظیر: «شوالیه دارماتال»^{۲۰} (۱۸۴۲م)، «سه تفنگدار»^{۲۱} (۱۸۴۴م)، «اسرار واقعی پاریس»^{۲۲} (۱۸۴۴م)، «دختر نایب‌السلطنه»^{۲۳} (۱۸۴۴م)، «بیست سال بعد»^{۲۴} (۱۸۴۵م)، «شوالیه میسون روژ»^{۲۵} (۱۸۴۵م)، «ملکه مارگو»^{۲۶} (۱۸۴۵م)، «کنت دو مونت کریستو»^{۲۷} (۱۸۴۵-۱۸۴۶م)، «ژوزف بالسامو»^{۲۸} (۱۸۴۶-۱۸۴۸م)، «ویکونت دو براژلون یا ده سال بعد»^{۲۹} (۱۸۴۸-۱۸۵۰م)، «موهیکان پاریس»^{۳۰} (۱۸۵۴-۱۸۵۹م) و دورمان «رابین هود شاهزادهٔ دزدان»^{۳۱} (۱۸۷۲م) و «رابین هود مطرود»^{۳۲} (۱۸۷۳م) که بعد از مرگش منتشر شد، از جمله رمان‌های پرطرفدار وی در جهان هستند.

جدا از این موارد او در زمینهٔ خاطرات‌نویسی و روزنامه‌نگاری نیز وارد شده است. وی که مدتی از زندگانی خود را در کشورها و شهرهای مختلف نظیر: روسیه، بلژیک، ایتالیا گذرانده بود، در طی سال‌های مختلف خاطرات خود را در چند مجلد منتشر نموده است. او همچنین مدت زیادی با نشریات و روزنامه‌های مختلف همکاری می‌کرد و در حدود چهارده نشریه و روزنامه نیز تأسیس و مدیریت نموده است.

روزنامه‌های «تفنگدار»^{۳۳} (۱۸۵۳-۱۸۵۷م)، «مونت کریستو» (۱۸۵۷-۱۸۶۲م)، «دارتانیان»^{۳۴} (۱۸۶۸م) و چند عنوان دیگر از جمله این نشریات محسوب می‌شوند.

الکساندر دوما جدا از نویسندگی به‌واقع یک آرمان‌خواه، استقلال‌طلب و فرصت‌طلب نیز بوده است. او که یک‌بار به‌قصد دستیابی به سمت نمایندگی مجلس در انقلاب به سلطنت رسیدن «لویی فیلیپ اول»^{۳۵} در تاریخ ژوئیهٔ ۱۸۳۰م. مشارکت داشت و حتی او را پدر حامی خود می‌دانست، هجده سال بعد در «جمهوری دوم فرانسه»^{۳۶} به تاریخ ۲۴ فوریهٔ ۱۸۴۸م. چنان در براندازی وی نقش داشت که در نهایت با سایر هم‌مسئکانش به ایجاد جمهوری در فرانسه همت گماشت.

دوما همچنین در زمان مبارزات استقلال طلبانه «گاریبالدی»^{۳۷} در اواسط قرن نوزدهم در ایتالیا، از آرمان‌های آزادی خواهانه‌اش دست برنداشت و در تهیه سلاح نیز او را در حوالی سال ۱۸۶۰ م. یاری می نمود.

گفتنی است که اغلب آثاری که دوما منتشر نموده، طبیعتاً نوشته خود او نیست و دوستان و اطرافیان و شاگردانش نیز در این امر یاری رسانش بودند. چنانچه از بین این افراد می بایست به: «فردریک گیارده»^{۳۸}، «اوگوست ماکه»^{۳۹}، «آدولف دو لون»^{۴۰}، «انیست بورژوا»^{۴۱}، «ژرار دو نروال»^{۴۲}، «لئون بونزویک»^{۴۳}، «شارل لافونت»^{۴۴}، «پائول بوکاژ»^{۴۵}، «پائول موریس»^{۴۶}، «اوژن گرانژ»^{۴۷}، «ژاوی دو مونتین»^{۴۸} و... اشاره نمود.

دوما در طول حیات خود معشوقه‌های زیادی داشت و حتی در این بین چند بار نیز ازدواج نمود و در ضمن از روابط نامشروع نیز امتناع نمی ورزید. بی گمان معروف‌ترین فرزندش «الکساندر دوما» (پسر)^{۴۹} است که محصول یکی از همین روابط نامشروع است.

در مجموع دوما نویسنده‌ای با زندگی پرفراز و نشیب است که دارای آثار و مخاطبان زیاد در سطح جهان می باشد. او چه با عنوان نویسنده فرصت طلب، بازاری یا بنا به نوشته نویسنده هم عصرش «اوژن دو میکور»^{۵۰} کارخانه رمان سازی؛^{۵۱} و چه به عنوان نویسنده‌ای خلاق، پُرکار و تحسین برانگیز، به هر حال نویسنده‌ای سرشناس و تأثیرگذار است که به راحتی نمی توان از جایگاه وی را در ادبیات جهان صرف نظر نمود.

الکساندر دوما در دوره قاجار به شدت مورد توجه جامعه مترجمان و روشنگران ایرانی واقع شد، و از این رو شاید بعد از «مولیر»، دومین نویسنده فرانسوی باشد که در آن زمان چنین مورد توجه و استقبال قرار گرفته باشد.

او در ایران از شهرت بسیاری برخوردار است. معرفی وی و ترجمه آثارش در ایران، تاریخچه‌ای بس طولانی و بالغ بر یک صد و پنجاه سال دارد. این ترجمه‌ها که در دوره قاجار در ایران آغاز شد، نه تنها یکی از ضرورت‌های اصلی جامعه نشر را در بر می‌گرفت، بلکه ترجمه این آثار در نوبه خود تأثیر شایانی نیز در نهضت مشروطه‌خواهی و روشنگری ایرانیان به همراه داشته است. از این رو جایگاه این نویسنده فرانسوی همواره فصل عظیمی از تاریخ ادبی ایران را تشکیل می‌دهد که امروزه در این خصوص سزاوار است دست‌کم پژوهشی مستقل صورت بگیرد.

می‌دانیم که درباره الکساندر دوما و آثارش تاکنون پژوهش مستقل و مبسوطی در ایران صورت نگرفته و هر آنچه نیز نوشته شده است، از مرز چند سطر و چند صفحه مختصر فراتر نمی‌رود. از این رو جلد هشتم از مجموعه «سیری در تاریکی‌های نمایش و ادبیات نمایشی ایران در عصر قاجار» نه تنها سعی دارد که شمایی از زندگانی و آثار و نمایشنامه‌های وی را به جامعه ادبی و نمایشی ایران معرفی نماید، بلکه تأثیرات و نهضت عظیم این نویسنده فرانسوی در دوره قاجار را نیز واکاوی می‌کند. ضمناً در این کتاب برای نخستین بار نمایشنامه‌ای ارزنده، کهن سال، تازه‌یاب؛ و منتشر نشده به نام «کاترین هووارد»^{۹۲} که در واپسین ایام سلطنت «مظفرالدین شاه» و آغاز جنبش مشروطه از سوی «میرزایوسف خان اعتصام‌الملک» ترجمه و برای همیشه به محاق فراموشی سپرده شد نیز بعد از گذشت بالغ بر یکصد و ده سال در این مجموعه منتشر می‌شود.

کتاب حاضر برای سهولت مطالعه خوانندگان عزیز به دو جلد تقسیم شده است: جلد نخست شامل سه کتاب به‌قرار: «زندگانی، آثار و نمایشنامه‌های الکساندر دوما»، «نهضت الکساندر دوما در دوره قاجار»؛ و «نهضت ترجمه آثار نمایشی الکساندر دوما در دوره قاجار» می‌باشد.

جلد دوم شامل سه کتاب به‌قرار: «زندگانی، آثار و تأثیرات میرزایوسف خان اعتصام‌الملک»، «تحلیل و معرفی درام کاترین هووارد» و «درام کاترین هووارد» است.

درباره شیوه پژوهش این کتاب می‌بایست گفت که روال این کتاب همانند سایر مجلدات مجموعه «سیری در تاریکی‌ها» با رویکرد تاریخی و توصیفی - تحلیلی نگارش شده است.

تنها تفاوت این مجلد با سایر مجلدات مجموعه سیری در تاریکی‌ها، شاید حجم زیاد مطالب آن باشد که ناگزیر به دو جلد تقسیم شده است.

همچنین از انتشار کامل درام «برج نل» (تمثیل تیاتر) اثر الکساندر دوما که در کتب قبل وعده انتشار آن داده شد بود، در این مجموعه صرف نظر گردید. از این رو بنا به سطح توقعات، حساسیت‌های نگارنده، احترام به خوانندگان و هدف اصلی انتشار مجموعه «سیری در تاریکی‌ها» ترجیح داده شد که به جای آن اثر، درام کاترین هوارد را که کمتر کسی از وجود آن مطلع است، منتشر شود. زیرا به هر حال انتشار نسخه منحصر به فرد و نفیس کاترین هووارد در مقایسه با نسخه چاپ‌شده برج نل ارجح‌تر است. هر چند ناگفته نماند که در این مجموعه از معرفی درام برج نل، تحلیل، و شرح احوال و آثار مترجم آن به هیچ نحو مضایقه نگردید.

اما هدف از انتشار این کتاب چنین است:

۱. نهضت ترجمه آثار الکساندر دوما چه در زمینه تاریخ ترجمه و تجدد ادبی، و چه در زمینه ادبیات نمایشی ایران در دوره قاجار بی‌گمان یکی از نهضت‌های مهم، پرطرفدار و چه بسا پرتبلیغات بوده که امروزه مستلزم پژوهشی مستقل می‌باشد.
۲. الکساندر دوما یکی از نویسندگان مکتب رمانتیسم فرانسه در قرن نوزدهم میلادی می‌باشد که ترجمه آثار وی در معرفی مکتب رمانتیسم در دوره قاجار تأثیر شایانی به همراه داشته است. بدین جهت نطفه‌های آشنایی ایرانیان با مکتب رمانتیسم فرانسه طبیعتاً بدون معرفی وی و نویسندگانی همچون ویکتور هوگو و معرفی آثارشان در ایران جایز نیست. لذا کتاب حاضر درصدد است که با معرفی نهضت

الکساندر دوما در دوره قاجار، گوشه‌ای از مکتب رمانتیسیم فرانسه را در تاریخ ادبی و ادبیات نمایشی ایران معرفی نماید.

۳. از آنجا که چهارچوب اصلی مجموعه «سیری در تاریکی‌ها» به جریان‌ات ناگفته نمایشی و انتشار متون تازه‌یاب و دست اول ادبیات نمایشی دوره قاجار اختصاص دارد، لذا تأکید اصلی کتاب پیش‌رو نیز صرفاً به دوره قاجار اختصاص دارد و به همین جهت نیز از معرفی و ترجمه آثار الکساندر دوما در ادوار بعد اجتناب گردید.

۴. بی‌گمان برخی از متون نمایشی باقی‌مانده از دوره قاجار، نسخی فاخر، ممتاز و منحصر به فرد می‌باشند که می‌بایست به‌عنوان میراث مکتوب ادبی و نمایشی این مرزوبوم ثبت شده و برای آیندگان به یادگار بمانند. لذا در این مجموعه نیز نسخه منحصر به فرد و کهن سال درام کاترین هووارد به جامعه ادبی - نمایشی ایران تقدیم می‌گردد. این نمایشنامه، نمونه‌ای نادر از ده‌ها اثر ارزشمند نهضت ترجمه در ادبیات نمایشی ایران است که در نوبه خود می‌تواند بر غنای تاریخ هنرهای نمایشی ایران در دوره قاجار بی‌افزاید.

۵. می‌دانیم که دامنه اطلاعات جامعه نمایشی معاصر ایران علی‌رغم تمام امکانات، همچنان با کمبود پژوهش و اطلاعات دست اول مواجه است. بی‌گمان الکساندر دوما و آثار نمایشی وی یکی از این موارد می‌باشد که در صد سال اخیر به‌ندرت مورد توجه قرار گرفته است. در این مجلد نه تنها زندگانی و آثار این نویسنده فرانسوی و تمام آثار نمایشی وی معرفی می‌شود، بلکه رمان‌ها و آثار نمایشی او نیز که در دوره قاجار ترجمه شد، به معرض شناسایی درمی‌آید. اگرچه در این مجلد تا حد بضاعت سعی شده که از معرفی اثری دریغ نشود، اما از آنجا که هیچ پژوهشی کامل و بی‌نقص نیست، لذا محتمل است که آثاری همچنان از نظر نگارنده دور مانده باشد که امید است در آینده نیز بیشتر به آن آثار توجه نمود.

۶. در این مجموعه شرح احوال و زندگانی مترجمان آثار دوما نیز از نظر خوانندگان عزیز می‌گذرد. این زندگی‌نامه‌ها گاه در حد یک اسم، و گاه یک فصل از کتاب را به خود اختصاص داده‌اند. زیرا درباره برخی از این مترجمان تاکنون حتی در معتبرترین کتب و تذکره‌ها به‌درستی سخنی به میان نرفته است، و سالیان دراز است

که هیچ پژوهشگری زحمت نگارش حتی چند سطر یادداشت درباره برخی از این اشخاص را به خود نداده است. از این رو برای اینکه نام این مترجمان بیش از پیش در باتلاق فراموشی فرو نرود، ترجیح داده شد که تا حد بضاعت به این موضوع نیز پرداخته شود.

ناگفته نماند که در مبحث مترجمان، تأکید اصلی این پژوهش بیشتر بر روی زندگانی و احوال و آثار چهار مترجم است.

این چهار مترجم عبارتند از: شاهزاده «حاجی محمدطاهر میرزا اسکندری»، شاهزاده «محمدعلی میرزا حشمت السلطان»، شاهزاده «عبدالحسین میرزا» و «میرزایوسف خان اعتصام الملک». دلیل این تأکید نیز بدین قرار است.

اولاً محمدطاهر میرزا نخستین آغازگر و مترجم رمان‌های الکساندر دوما در ایران است که شوربختانه تاکنون تحقیق و پژوهش مبسوطی درباره زندگانی و آثار و جایگاه وی در ادبیات ایران صورت نگرفته است و محققان تاریخ قاجار و بازماندگانش نیز در این امر به شدت قصور نموده‌اند. از این رو یک فصل کامل از این مجلد به شرح زندگانی و آثار و خدمات این پیشگام نهضت ترجمه آثار دوما در ایران اختصاص داده شده است.

ثانیاً درباره حشمت السلطان و عبدالحسین میرزا باید اذعان نمود که هر جفت این شاهزادگان از جمله مترجمان درام‌های دوما در دوره قاجار بودند که متأسفانه تاکنون هیچ شرح احوال و زندگی‌نامه‌ای از آن‌ها در تاریخ ادبیات و رجال‌شناسی ایران به ثبت نرسیده است. از آنجا که بخشی از گنجینه میراث مکتوب نمایشی ایران مدیون زحمات این عزیزان بوده است، لذا در این کتاب الزاماً می‌بایست به زندگانی و آثار آن‌ها نیز اشاره می‌شد. از این رو کتاب سوم از این مجلد به معرفی آن‌ها اختصاص داده شد.

ثالثاً درباره اعتصام الملک وضعیت به نحوی دیگر است. اگرچه درباره این مترجم و شخصیت گران قدر ادبی او در پژوهش‌های قدما اشاره‌ای شده است، آن چنان که باید و شاید درباره جایگاه و تأثیرات وی در ادبیات نمایشی دوره قاجار پژوهش مطلوبی نوشته نشده است. می‌دانیم، اعتصام الملک در

مقایسه با سایر مترجمان دوره قاجار نه تنها تأثیر زیادی در ادبیات نمایشی مشروطه بر جای گذاشته است، بلکه او بی گمان پُرکارترین مترجم آثار نمایشی دوما در ایران است که تأثیراتش چه در زمینه ورود مکتب رمانتیسیم فرانسه به ایران و چه به لحاظ کیفیت ترجمه بیش از سایر مترجمان هم دوره خود بوده است. از این رو یکی از فصل های این کتاب به زندگانی، آثار و خدمات وی اختصاص دارد.

۷. این مجموعه به بررسی تاریکی های ادبیات نمایشی ایران در دوره قاجار اختصاص دارد، اما همواره درصدد است که از تحلیل و بررسی و معرفی دقیق آثار نمایشی نامبرده در کتاب نیز مضایقه نکند. از این رو در مجلد حاضر، تحلیل مفصلی از درام کاترین هووارد نیز به عنوان یک نمونه از آثار نمایشی دوما عرضه می شود. بی گمان تحلیل این آثار، در نوبه خود هم می تواند مباحث بیشتری را درباره فضای فکری نویسنده و دوران تاریخی نگارش اثر روشنگری نماید، و هم آنکه مسائل تاریخی و ادبی و اجتماعی فراوانی را به خواننده منتقل کند. از این رو فصل دیگری از این کتاب به تحلیل درام کاترین هووارد اختصاص دارد که در آن اندیشه های درام نویسی دوما و نهضت رمانتیسیم فرانسه برای خوانندگان بیش از پیش مشخص شود.

در نهایت هدف از انتشار این کتاب روشنگری درباره یکی از هزاران تاریکی های ادبیات نمایشی ایران در دوره قاجار، ادای احترام و قدردانی از زحمات مترجمان این نهضت مهم ادبی، معرفی یکی دیگر از آثار ارزنده و فراموش شده الکساندر دوما به جامعه نمایشی ایران، احیاء و انتشار متون فاخر ادبیات نمایشی ایران، جلوگیری از خطر نابودی متون کهن سال نمایشی و حفظ و ثبت این متون برای نسل های آینده است. امید است که این مجلد نیز که همچون تمامی پژوهش ها نخستین، واپسین و کامل ترین نیست، مورد استقبال جامعه فرهنگی کشورمان واقع شده و اربابان روشن ضمیر نواقص و ضعف های آن را بر نگارنده این سطور ببخشایند.

در پایان جا دارد که ادای احترام کنم به عزیزانی که با استقبال و پیام‌های گرم خود اسباب انگیزه و دلگرمی نگارنده را برای انتشار این کتاب فراهم نمودند. از خانواده‌ام که همچنان صبوری به خرج دادند تا انتشار این کتاب نیز میسر گردد. از برادرم سیاوش پورحسن که زحمت ویرایش، نمونه‌خوانی و ترجمه برخی از قسمت‌های این کتاب را عهده‌دار بود. از پدرم محمد پورحسن که در استنساخ نسخ خطی همراه و مشاور بود و از مسئولان و دوستان عزیزم اباذر رضانیا و مهدی نمازی در انتشارات کوله‌پشتی که با حمایت‌های مالی و معنوی خود اسباب انتشار این کتاب را فراهم نمودند تشکری ویژه ابراز می‌کنم.

بهار ۱۳۹۲ تا پاییز ۱۳۹۷ خ.

نیایش پورحسن

پی‌نوشت

۱. بروئل، پی‌یر: تاریخ ادبیات فرانسه، جلد ۴، ترجمه سید ضیاءالدین دهشیری، تهران، سمت، ۱۳۷۸خ.
2. Somerset Maugham (1874-1965)
۳. موآم، سامرست: دربارهٔ رمان و داستان کوتاه، ترجمه کاوه دهگان، تهران، جیبی، ۱۳۷۰خ.
۴. وان تیژم، فیلیپ: رمانتیسیم در فرانسه، ترجمه دکتر غلامعلی سیار، تهران، بزرگمهر، ۱۳۷۰خ، صص ۱۲۵-۱۲۴.
5. Romantisme
6. Henri III et sa cour
۷. وان تیژم، فیلیپ: همان، صص ۹۹-۹۸.
8. Antony
۹. بروئل، پی‌یر: همان، ص ۳۴.
۱۰. دوما، الکساندر: چگونه نمایشنامه‌نویس شدم، ترجمه قاسم صنعوی، تهران، قطره، ۱۳۸۸خ، ص ۱۹.
11. Victor Hugo
12. Cromwell
13. Hernani
۱۴. توشار، پیرامه: تأثر و اضطراب بشر، تهران، سروش، ۱۳۵۳خ، ص ۱۰۰.
۱۵. کنت آلفرد دو وینی (de Vigny) (۱۷۹۷-۱۸۶۳م) از سران جنبش رمانتیسیم فرانسه که رمان تاریخی «پنج مارس» و درام «شاترتون» از جمله آثار مشهور او هستند.
۱۶. وان تیژم، فیلیپ: همان، ص ۱۰۸.
۱۷. براکت، اسکارگ: تاریخ تئاتر جهان، جلد ۲، ترجمه هوشنگ آزادی‌ور، تهران، مروارید، ۱۳۷۵خ، ص ۳۱۷.
۱۸. توشار، پیرامه: تأثر و اضطراب بشر، ترجمه افضل وثوقی، تهران، سروش، ۱۳۵۳خ، ص ۱۰۵.
19. Jean Valjean
20. Le Chevalier d'Harmental
21. Les Trois Mousquetaires
22. Les Vrais Mystères de Paris
23. Une Fille du Régent
24. Vingt Ans après
25. Le Chevalier de Maison-Rouge
26. Robin Hood le proscrit
27. Le Comte de Monte Cristo

28. Mémoires d'un médecin: Joseph Balsamo

29. Le Vicomte de Bragelonne, ou Dix ans plus tard

30. Les Mohicans de Paris

31. Robin Hood, Le Prince des voleurs

32. Robin Hood le proscrit

33. Le Mousquetaire

34. Le D'Artagnan

35. Louis-Philippe Ier (1773-1850)

36. Deuxième République, ou Seconde République

۳۷. جوزپه گاریبالدی (Giuseppe Garibaldi) (۱۸۰۷-۱۸۸۲م) قهرمان ملی ایتالیا که در راه آزادی وحدت و استقلال ایتالیا به مبارزه پرداخت و حتی در جنگ فرانسه و آلمان در سال‌های ۱۸۷۰-۱۸۷۱م. در حمایت از جمهوری نوپای فرانسه بر علیه ارتش آلمان شرکت نمود.

38. Frédéric Gaillardet (1808-1882)

39. Auguste Maquet (1813-1888)

40. Adolphe de Leuven (Adolphe Ribbing de Leuven)

41. Auguste Anicet-Bourgeois

42. Gérard de Nerval

43. Léon-Lévy Brunswick

44. Charles Lafont

45. Paul Bocage

46. Paul Meurice

47. Eugène Grange

48. Xavier de Montepin

49. Alexandre Dumas fils (1824-1895)

50. Eugène de Mirecourt (1812-1880)

۵۱. «اوژن دو میرکور» در ماه فوریه ۱۸۴۵ اثری تحت عنوان «کارخانهٔ رمان‌سازی، مؤسسهٔ الکساندر دوما و شرکا» (Fabrique de romans: maison Alexandre Dumas et compagnie) منتشر نمود که در آن «دوما» را هجو نمود و این اثر باعث شد که کار آن دو به دادگاه کشانده شود.

۵۲. «کاترین هوارد» یا «کاترین هاوارد» (Catherine Howard)؛ به دلیل یک‌دستی این عنوان در تمام این کتاب، از عنوانی که «اعتصام‌الملک» در ترجمهٔ خود به‌قرار «کاترین هوارد» اتخاذ نموده، تبعیت گردید. امید است باعث کدورت و خرده‌گیری قرار نگیرد.

کتاب اول

زندگانی، آثار و نمایشنامه‌های «الکساندر دوما»

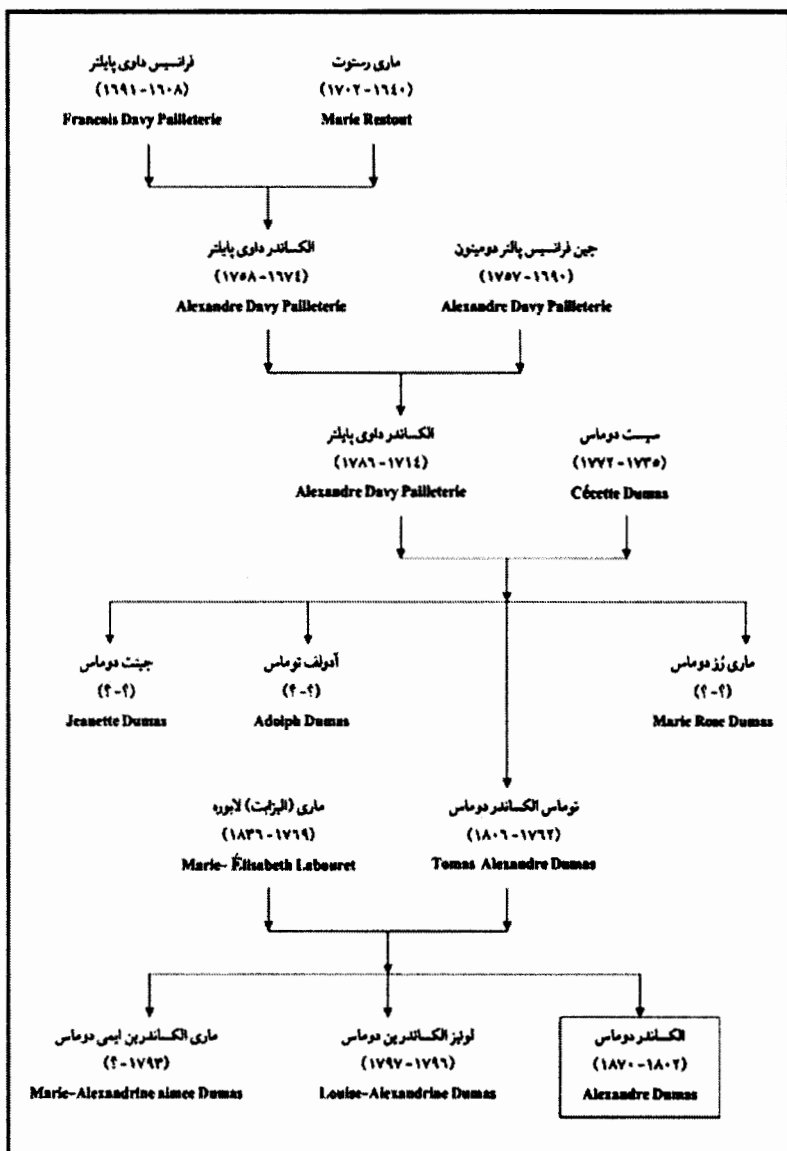
کتاب اول - فصل اول

زندگی نامه «الکساندر دوما»

الکساندر دوما مفتون می‌کند. افسون می‌کند. جلب توجه می‌کند. سرگرم می‌کند و آموزش می‌دهد... تأثیرگذارترین هیجان‌های درام، تمامی تمسخرها و تمامی عمق‌های کمدی، تمام تجزیه و تحلیل رمان، تمامی آگاهی‌های تاریخی، در نوشته‌های حیرت‌انگیزی هستند که براساس معماری گسترده‌ای بنا شده‌اند.

ویکتور هوگو

شجره نامه الکساندر دوما (پدر)

الکساندر دوما^۱ فرزند «ژنرال توماس الکساندر دوما»^۲ و «ماری - الیزابت لایبوره»^۳ در ۲۴ ژوئیه ۱۸۰۲ میلادی^۴ در شهرستان «ویلر کوتوره»^۵ واقع در استان «اسن»^۶ در فرانسه دیده به جهان گشود. او تنها پسر خانواده بود و دو خواهر بزرگتر از خود نیز داشت که یکی از آن‌ها به نام «لونیز الکساندر»^۷ در یک سالگی درگذشت و دیگری که سرنوشت آن نامعلوم است «ماری الکساندرین ایمی دوما»^۸ بوده است.

وی چهار سال از عمرش سپری نشده بود که ناگهان پدرش در ۲۶ فوریه ۱۸۰۶ درگذشت و دوران کودکی را با فقر و سختی زیاد در کنار مادرش سپری نمود. او تحصیلات مقدماتی خود را در یکی از مدارس زادگاهش آغاز نمود و تا سال ۱۸۱۳ در آنجا به ادامه تحصیل پرداخت. وی پس از این مدت، به تحصیل علم حقوق پرداخت و در دفترخانه یکی از وکلا با سمت محرر به کار مشغول شد.

الکساندر دوما در سال ۱۸۱۷ به عرصه نگارش وارد شد و از سال ۱۸۱۹ این حرفه را تا آخر عمر به صورت جدی و حرفه‌ای دنبال نمود.

دوما در ماه نوامبر ۱۸۲۲ به اتفاق یکی از دوستان و همشهریان خود به پاریس مهاجرت کرد و در آن شهر خانه‌ای اجاره نمود.

او با داشتن امتیاز و رتبه اشرافی پدر بزرگش و به سفارش یکی از مقامات بلندپایه به نام «ژنرال دوفوا»^۹ در سال ۱۸۲۳ نزد «لویی فیلیپ دوک دورلن»^{۱۰} به کار پرداخت. او در پاریس با یکی از زنان همسایه‌اش به نام «ماری لورا کاترین لابی»^{۱۱} که کلفتی رخت‌شو بود معاشرت کرد و از وی صاحب پسری نامشروع به نام «الکساندر دوما» (پسر)^{۱۲} در تاریخ ۲۷ ژوئیه ۱۸۲۴ شد.

هنوز مدتی از تولد این فرزند نامشروع نگذشته بود که الکساندر دوما در سال ۱۸۲۷ با یکی از زنان فرهیخته فرانسه به نام «ملانی والدور»^{۱۳} رابطه‌ای عاشقانه برقرار نمود. او در همین زمان نه تنها با ویکتور هوگو^{۱۴} سردمدار رمانتیسیم‌ها آشنا شد، بلکه به مقام کتابدار دوک دورلن نیز در سال ۱۸۲۹ منصوب گردید.

دوما یک سال بعد، در انقلاب ژوئیه ۱۸۳۰ به خیال دستیابی به منصب وزارت به نفع دوک دورلن به مبارزه و تبلیغات پرداخت، اما هنوز چند ماه از تاریخ سلطنت این

پادشاه که در آن زمان با عنوان «لویی فیلیپ اول»^{۱۵} شناخته می‌شد، نگذشته بود که تمام آرمان‌هایش نقش بر آب شد و از این رو از همان مقام کتابداری نیز استعفاء داد. دوما در سال ۱۸۳۰-۱۸۳۱ رابطه‌ی عشقی تازه‌ای را با «بل کرلسامر»^{۱۶} آغاز نمود که نتیجه‌ی آن تولد دختری به نام «ماری الکساندر»^{۱۷} در تاریخ ۵ مارس ۱۸۳۱ بوده است. این رابطه او را مجبور نمود که بعد از این تاریخ، «ماری» و پسر نامشروعش یعنی الکساندر دومای پسر را نیز به رسمیت بشناسد.

دوما در این دوره به واسطه‌ی آثاری که نوشته بود چنان شهرتی در جامعه‌ی ادبی فرانسه کسب کرد که در سپتامبر ۱۸۳۲ به سوئیس رفت؛ و در آنجا با «شاتوبریان»^{۱۸} ملاقات نمود.

هنوز مدتی از روابط عاطفی دوما با معشوقه‌های سابقش نگذشته بود که وی در حوالی سال ۱۸۳۴ با یکی از هنرپیشه‌های فرانسه به نام «ایدا فریه»^{۱۹} آشنا شد و این آشنایی دیری نگذشت که به رابطه‌ای عاشقانه و در نهایت ازدواج منجر شد.

الکساندر دوما در تاریخ ۱۸۳۶ همکاری خود را با یکی از نشریات معتبر آن زمان فرانسه به نام «رو دو پاری» آغاز نمود که این همکاری تا سال ۱۸۴۴ بر قوت خود باقی بود.

او در سال ۱۸۳۷ به دریافت نشان «شوالیه‌ی لژیون دونور»^{۲۰} مفتخر گردید و یک سال بعد به تاریخ ۱۸۳۸ همکاری خود را با نشریه‌ی «سیکل»^{۲۱} آغاز کرد.

دوما در ماه اوت ۱۸۳۸ مادرش را که چند سال قبل سگته کرده بود، از دست داد. از این رو مدتی بعد از مراسم خاک‌سپاری، به بلژیک و آلمان سفر نمود.

او در آلمان به واسطه‌ی دوستی با «ژرار دو نروال»^{۲۲} با «اوگوست ماکه»^{۲۳} آشنا شد که این دوستی نه تنها به مدت زمان زیادی انجامید، بلکه به همکاری و انتشار آثار شاخص و ارزنده‌ی مشهوری نیز منجر گردید.

دوما در تاریخ اول فوریه ۱۸۴۰ با ایدا فریه ازدواج نمود و با وی به ایتالیا رفت و به مدت یک سال به همراه این زن در فلورانس زندگی نمود.

او در ماه ژوئن ۱۸۴۲ به همراه «پرنس ناپلئون» به سفر تفریحی دریایی رفت و از جزایر «الب» و «مونت کریستو» دیدن نمود؛ و در تاریخ ژوئیه به فلورانس بازگشت. الکساندر دوما در سپتامبر ۱۸۴۲ به پاریس مراجعت نمود، اما همسرش در فلورانس ماند.

شهرت روزافزون دوما به جهت انتشار رمان‌ها و نمایشنامه‌هایش در این ایام، نه تنها مسبب پول‌دار شدن وی گردید، بلکه باعث شد که او در سال ۱۸۴۴ در منطقه «پور مارلی»^{۲۴} عمارتی باشکوه به نام «مونت کریستو»^{۲۵} را با تلفیقی از سبک‌های رنسانس و باروک و گوتیک بنا کند. درباره نحوه پول‌دار شدن وی در کتاب «تاریخ ادبیات فرانسه» چنین درج شده است:

«رونق و توسعه مطبوعات ارزان قیمت در نخستین نیمه سده نوزدهم، موجب ظهور نوع جدیدی شده است: نوع رمان پاورقی... کیفیت‌های بسیار کم‌ارج ادبی، همان رمان‌های پاورقی که به حیل‌های ناشیانه و متعددی توسل می‌جویند که تنها مخیله خلاقان می‌توانند به کار ببرند... و به‌ویژه الکساندر دوما و اوژن سورا به دولت و ثروت رسانیدند... الکساندر دوما ۲۵۷ جلد رمان از خود برجای نهاده است! وی به یاری ماکه مورخ از ۱۸۴۴ تا ۱۸۵۲ کوشیده است تا تاریخ فرانسه در روزگار لویی سیزدهم (سه تفنگدار)، در عصر تجدید استقرار سلطنت (کنت دو مونت کریستو) را به صورت رمان درآورد. وی که حقیقت تاریخی را خوار می‌شمارد، بر مبنای تاروپودی ساده‌گرایانه، رمانی مطول می‌سازد که در آن پیوندهای حوادث نه خود را پست‌تر از آهنگ‌های ماجراها می‌داند، نه از رنگ آمیزی پرزرق و برق به‌شیوه هالیوود، در عصری که از نو ساخته شده است، دست‌کمی دارد.»^{۲۶}

دوما در اکتبر سال ۱۸۴۶ برای مراسم ازدواج «دوک دو مونت پانسیه»^{۲۷} به اسپانیا رفت و پس از آن سفری نیز به کشورهای شمال آفریقای شمالی نمود.

او پس از بازگشت به فرانسه تماشاخانه‌ای به نام «تئاتر ایستوریک»^{۲۸} (تاریخی) را در تاریخ فوریه ۱۸۴۷ با نمایشنامه‌ای از خود تحت عنوان «ملکه مارگو»^{۲۹} افتتاح نمود. گفتنی است که هجده نمایشنامه در این تماشاخانه به روی صحنه رفت، که غالباً دوما با همکاری اوگوست ماکه نگارش و اقتباس می‌کرد و عبارتند از:

۱. ملکه مارگو (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۲۰ فوریه ۱۸۴۷).
۲. خدعه و عشق^{۳۰} (درام در پنج پرده، اقتباس از شیللر،^{۳۱} مورخ ۱۱ ژوئن ۱۸۴۷).
۳. شوالیه میسون روژ^{۳۲} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۳ اوت ۱۸۴۷).
۴. هملت، شاهزاده دانمارک^{۳۳} (درام منظوم در پنج پرده، اقتباس از شکسپیر توسط دوما و پانول موریس،^{۳۴} مورخ ۱۵ دسامبر ۱۸۴۷).
۵. مونت کریستو (۱)^{۳۵} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۳ فوریه ۱۸۴۸).
۶. مونت کریستو (۲)^{۳۶} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۴ فوریه ۱۸۴۸).
۷. مادر بزرگ (درام در پنج پرده، نوشته بالزاک، مورخ ۲۵ می ۱۸۴۸).^{۳۷}
۸. شمع‌دان (کمدی در سه پرده، نوشته آلفرد دو موسه، مورخ ۱۰ اوت ۱۸۴۸).^{۳۸}
۹. کاتالینا^{۳۹} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۱۵ اکتبر ۱۸۴۸).
۱۰. جوان تفنگدار^{۴۰} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۱۷ فوریه ۱۸۴۹).
۱۱. شوالیه دارماتال^{۴۱} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۲۶ ژوئیه ۱۸۴۹).
۱۲. جنگ زنان^{۴۲} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۱ اکتبر ۱۸۴۹).
۱۳. کنت هرمان^{۴۳} (درام در پنج پرده، نوشته دوما، مورخ ۲۲ نوامبر ۱۸۴۹).
۱۴. گراندییر شهری^{۴۴} (درام در پنج پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۳۰ مارس ۱۸۵۰).
۱۵. پانولین (درام در پنج پرده، نوشته دوما، اوژن گرانژ؛ و ژاوییر دو مونتین، مورخ ۱ ژوئن ۱۸۵۰).^{۴۵}
۱۶. شکار و شکارچی^{۴۶} (فانتزی در سه پرده، نوشته دوما و ماکه، مورخ ۳ اوت ۱۸۵۰).